

УДК 37.025.3
DOI: 10.24144/2524-0609.2020.46.133-137

Федорова Марія Анатоліївна
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра дошкільної освіти та педагогічних інновацій
Житомирський державний університет ім. Івана Франка
м. Житомир, Україна
astashkina@meta.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9859-5556>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ В АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН

Анотація. Актуальність дослідження визначається тим, що науковцями експериментально фіксуються негативні зміни у розвитку сучасних дітей. Метою статті є аналіз та діагностика особливостей розвитку емоційно-почуттєвої сфери як такої, що визначає міжособистісні відносини дітей старшого дошкільного віку. Під час діагностики перевірялась сформованість таких показників: усвідомлення емоційних станів оточуючих, здатність до емпатії. Були використані методики: «Вивчення розуміння емоційних станів людей», «Вивчення усвідомленості дітьми моральних норм» (Г. Урунтаєва, Ю. Афонькіна), «Характер проявів емпатійних реакцій у дітей» (А. Щетиніна), «Незакінчені розповіді» (Т. Гаврилова). Аналіз проведених методик показав, що 70,5% старших дошкільників демонструють нульовий та елементарний рівні усвідомлення емоційних станів оточення. Це проявляється у тому, що дошкільники частково розуміють емоційні стани оточення, допускають неточності при їх визначенні. У більшості випадків дошкільники називають ситуації або можливі причини емоційних станів, які оцінюються. Нульовий і елементарний рівні здатності до емпатії продемонстрували 56,3% дошкільників. Діти виявляють епізодичний інтерес до емоційної поведінки однолітків, інколи «заражаються» їх станом. Прояви емпатії поодинокі і часто залежать від присутності дорослого.

Ключові слова: старший дошкільник; емоційно-почуттєва сфера; усвідомлення емоцій оточення; здатність до емпатії.

Вступ. Зміни соціокультурного середовища, потужна інформатизація сучасного суспільства відобразилися на розвитку сучасних дітей. Дитина з перших місяців життя вже долучається до гаджетів, які часто виконують роль бекісітера і замінюють, таким чином, живе спілкування і спільну діяльність з дорослими і однолітками. Педагоги-практики, психологи, науковці (І. Бех, Г. Кравцов, О. Кравцова, С. Ладивір, Т. Піроженко, Д. Фельдштейн) відзначають, що обмеженість спілкування з оточенням, нерозвиненість специфічно дитячих видів діяльності, використання гаджетів для задоволення потреби у враженнях призвели до низки негативних змін в соціально-моральному розвитку сучасних дітей, а саме: несформованість довільності поведінки, погане розуміння емоцій і почуттів оточення, нерозвиненість суспільних мотивів поведінки тощо. Значне занепокоєння викликають зміни в емоційно-почуттєвій сфері дітей, оскільки конструктивність особистісної взаємодії залежить від сформованості умінь розуміти почуття оточення, адекватно реагувати на них, виявляти емпатію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У діючих програмах розвитку дітей дошкільного віку («Дитина», «Впевнений старт», «Українське дошкільля») в розділах, що пов'язані з соціально-моральним розвитком дитини, окреслено переважно вимоги до розвитку когнітивної і поведінкової складових взаємовідносин. Вимоги до розвитку емоційно-почуттєвої сфери дошкільника прописано у програмі «Я у світі». Визначено, що дитина старшого дошкільного віку повинна орієнтуватись в основних емоціях і встановлювати зв'язок між емоціями і основними подіями життя; розрізняти міміку, жести, тон голосу як показники певного настрою; уміти співвідносити свою поведінку з настроєм оточення; розпізнавати основні переживання людей і адекватно на них реагувати; стримувати негативні емоції [5, с. 271-272].

Також вимоги до розвитку емоційно-почуттєвої сфери старших дошкільників ми виділили на основі аналізу наукової літератури.

У наукових дослідженнях (С. Ільїн, О. Запорожець, Я. Неверович) доведено, що у дошкільному віці у розвитку емоційних процесів виділяються 2 напрями: поява емоційної децентрації, як здатності усвідомити емоційний стан іншої людини і співпереживати їй, яка передуює появі інтелектуальної децентрації; зміна місця емоцій в структурі діяльності, які «починають випереджувати хід виконання поставленої задачі» [1, с. 263-265].

У дошкільному дитинстві з'являються соціально орієнтовані емоції і почуття. Особливо важливим, на думку В. М'ясищева, Е. Еріксона, О. Золотухіної-Аболіної, є почуття довіри до людей, яке закладається у перші місяці життя дитини. У ранньому віці виявляються основні емоції: радість, задоволення, гордість, сором, заздрощі, ревності, гнів. С. Ільїн відзначає, що у дошкільному віці (3-5-років) сором у поєднанні з емоцією страху перетворюється на страх осуду [2, с. 391].

Формування моральних почуттів, за твердженням Г. Бреслава, здійснюється завдяки узагальненню схожих емоційних явищ. Так, симпатія розвивається внаслідок тривалого накопичення приємних для дитини активів ситуативно-особистісного спілкування. Розвиток симпатії зумовлює виникнення синтонії (спрямованості на оточення, знаходження єдності з ним), яка, в свою чергу, стимулює розвиток здатності до емпатії, що свідчить про поступовий відхід від егоцентризму. Порушення соціальних норм супроводжується почуттями сорому, провини (хоча типовими вони стають лише у молодшому шкільному віці), які виступають регуляторами поведінки дитини. Отже, виникнення таких новоутворень як здатність до емпатії та адекватна реакція на емоційні стани партнера визначають спрямованість дошкільника на іншу людину, як носія моральних норм і соціального статусу.

Відбувається диференціація позитивних і негативних емоцій, знижується їх амбівалентність. Як правило, старші дошкільники розрізняють 5-7 базових емоцій: радість, задоволення, подив, спокій, гнів,

сум, страх (Н.Капітоненко, А.Щетиніна) проте вербалізувати їх ще важко. У дослідженні А.Щетиніної було доведено, що старшим дошкільникам властиві дифузно-аморфний та дифузно-локальний типи сприймання емоцій (77%), що передбачають поверхневе, нечітке сприймання емоції, інколи з виділенням її окремого елемента. Аналітичний і синтетичний типи сприймання емоцій поки що дошкільникам не властиві. Рівень розуміння дітьми емоцій залежить від таких умов: від знаку і модальності емоції (позитивні емоції розпізнаються легше, ніж негативні); від віку і накопиченого досвіду розпізнавання емоційного стану; від ступеня володіння дитиною словесними позначеннями емоцій; від уміння виділяти експресію і диференціювати її елементи [4, с.63-64].

Н.Міхеєва, Д.Люсін доводять, що у старшому дошкільному віці починають розвиватися когнітивні схеми емоцій. При аналізі емоційних станів дитина звертає увагу на дві характеристики: ситуацію і вираз обличчя людини, проте така аналітична діяльність є ще складною для дошкільника і подальший розвиток зазначених умінь припадає на молодший шкільний вік. До подібних висновків прийшов і П.Харріс, який довів, що старшим дошкільникам ще важко усвідомити зв'язок між позитивними або негативними емоціями та ситуацією, що їх викликала [6].

Отже, наприкінці старшого дошкільного віку діти повинні усвідомлювати основні емоції, переживання оточення, вміти адекватно реагувати на них (на основі емоційного передбачення), виявляти здатність до емпатії. Ми вирішили з'ясувати, наскільки ці характеристики сформовані у сучасних дошкільників.

Мета статті: проаналізувати особливості емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку в аспекті міжособистісних взаємовідносин.

Методи дослідження. Особливості емоційного розвитку дітей ми проаналізували за такими показниками: усвідомлення емоційних станів оточення, здатність до емпатії. Були використані методики: «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці», «Вивчення усвідомленості дітьми моральних норм, III етап» (Г.Урунтаєва, Ю.Афонькіна), «Характер проявів емпатійних реакцій і поведінки у дітей» (А.Щетиніна), «Незакінчені розповіді» (Т. Гаврилова). Дослідження проводилося у ДНЗ № 46, ДНЗ № 66, НВК № 11, ЦРД № 68 м.Житомира, ДНЗ «Краплинка» с.Андріївка Черняхівського району Житомирської області. У дослідженні брали участь 126 дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу.

Показник усвідомлення емоційних станів оточення – діагностувався за допомогою методики «Вивчення усвідомленості дітьми моральних норм, III етап». Дітям читали вірш О.Благініної «Подарунок» про те, як дівчинка поділилася з подругою своєю улюбленою іграшкою–жабкою, хоча їй шкода було це робити. Після читання пропонували відповіді на питання: яка іграшка була улюбленою? чи шкода було віддавати жабку подрузі? чому вона віддала іграшку? це правильно чи ні? як би ти вчинив? чому?

33,3% дошкільників виявили нульовий рівень усвідомлення емоційних станів оточення. Він проявляється у тому, що діти не усвідомлюють або частково усвідомлюють емоційні стани однолітків, не готові поступитися власними інтересами заради іншого або не знають, як реагувати на настрої оточення. Також до цієї групи ми віднесли дошкільників, які не змогли дати відповідь на питання. Типові відповіді дітей цієї групи такі: «не знаю, що відчувала дівчин-

ка; правильно, що поділилась, а чому – не знаю», «дівчинка поділилась іграшкою, хоча їй шкода було; я не знаю, чи поділився би, я ж також хочу гратися», «дівчинці не шкода віддати жабку, бо їй ще купить мама; не знаю, чи я би поділилась»; «дівчинці шкода віддати жабку, але вона віддала, бо подруга попросила; це правильно; я б не дав, бо це моя іграшка і це мені мама купила».

Елементарний рівень (34,6% дошкільників) проявляється у тому, що дошкільники усвідомлюють емоційні стани однолітків, намагаються пояснити причини цих станів, правильно оцінюють вчинки, але часто з позицій власної вигоди, безкорисної спрямованості поведінки поки що не спостерігається: «дівчинці не шкода поділитися жабкою, бо вона добра, це правильний вчинок, не знаю, чи я би поділився», «дівчинці шкода, але вона поділилась, бо подружка її попросила; це правильно, я б також поділилась, тільки попросила б, щоб вона також мені щось дала» або «дав би, якщо вона мені не треба». Деякі діти намагалися проаналізувати власний життєвий досвід, згадати свої почуття в аналогічних ситуаціях, щоб краще усвідомити почуття оточення і спланувати відповідні реактивні дії: «дівчинці шкода було віддавати жабку, але дала, бо подруга попросила; я не знаю, чи віддав би, у мене немає жабки».

Достатній рівень виявили 19,2% дітей, високий – 12,9%. Дошкільники усвідомлюють емоційні стани однолітків, називають їх можливі причини, правильно оцінюють вчинки, розуміють, що допомога іншій людині потребує докладання певних зусиль, відмови від власних бажань: «дівчинці шкода було віддати іграшку, але подружці вона віддала; це правильно, я б теж поділилася, зі мною діляться». Деякі діти посилаються на подібні вчинки у своєму досвіді, тобто починають усвідомлювати себе як носія певних моральних якостей: «дівчинці не шкода було віддати жабку, бо вона добра, я б також поділився, я дав Олегу шлем, лего» або «я б теж поділився, я дарував Богдану свого робота». У дітей, які демонструють високий рівень, спостерігається усвідомлення обов'язковості (повинності) здійснення морального вибору на користь іншої людини, вони здатні сформулювати норму моральної поведінки «треба ділитися»: «дівчинці було шкода віддавати жабку, але вона поділилась, бо подруга просить; це правильно, я також би дав погратися, тому що коли тебе просять, треба ділитися», «жабка улюблена, але дівчинці не шкода було її віддати, бо треба ділитися; я б теж віддала, треба ділитися».

Також ми використали методику «Вивчення розуміння емоційних станів людей». Дитині послідовно показували картинку дітей у певному емоційному стані і запитували: «Хто зображений на малюнку? що він робить? як себе почуває? як ти здогадався?». Для оцінювання пропонувалися малюнки, які передавали лише базові емоції (сум, страх, гнів, радість, щастя, спокій, подив).

21,9 % дошкільників виявили нульовий рівень розуміння емоційних станів людей. Це проявляється у тому, що діти половину або більше емоцій називають неправильно або неточно, або взагалі не називають. Діти можуть назвати дії людини, зображеної на малюнку, а не її емоцію (плаче, а не сумує, сміється, а не радіє тощо). Ці діти потребують допомоги вихователя при визначенні емоційного стану. Найбільш типові помилки: спокій плутається з сумом; подив – з переляком; замість емоції страху або гніву дитина констатує, що хлопчик (дівчинка) почуває себе погано. Дитина не може аргументувати, на підставі чого вона назвала певну емоцію, лише в деяких випадках

називає ситуацію, яка спричинює подібні емоції. Наприклад: «дівчинка невесела, хоче плакати», «хлопчик злий, бо його розізлили», «дівчинка плаче, у неї слльози».

Більшість дошкільників (51,2%) продемонстрували елементарний рівень розуміння емоційних станів людей. Це проявляється у тому, що діти називають емоційні стани, але часто допускають неточності, потребують незначної допомоги дорослого. У більшості випадків діти називають ситуації або можливі причини емоційних станів, які оцінюються. Наприклад: «хлопчик хороший, він веселий і добре себе почуває»; «хлопчик переляканий, він почуває себе погано, тому що чогось злякався»; «дівчинка сумна, бо її образили»; «дівчинка сумна, бо вона не слухалась і на неї накричали»; «хлопчик посміхається, бо у нього є друзі»; «хлопчик веселий, бо їде до бабусі в село», «хлопчик сердитий, бо йому не дають олівці».

Достатній рівень продемонструвало 26,9% дошкільників. Дошкільники достатньо точно і самостійно називають емоції людини, зображеної на малюнку. Згадують ситуації, що спричинюються подібні емоційні стани. У більшості випадків можуть назвати окремі, поодинокі елементи обличчя, за допомогою яких визначили емоцію. Наприклад: «хлопчик сміється, у нього круглі очі і розкритий ротик»; «дівчинка сумна, вона почувається погано, її хтось мабуть образив, у неї зморщене личко а очі сумні і плачуть»; «хлопчик веселий, його хтось розвеселив, йому дуже добре, у нього не такі круглі очі, як у переляканого хлопчика і у нього овальний ротик».

Високий рівень розуміння емоційних станів людей не виявлений. Ми не побачили дітей, які самостійно і правильно називають всі базові емоції і виділяють основні експресивні ознаки виразу обличчя і пози.

Ми спробували ускладнити методику і запропонували дітям, які виявили достатній рівень сформованості уявлень про емоційні стани оточуючих, фотографії дітей і дорослих, які відчувають інші емоції, не базові, а саме: ніжність / любов до тварин, образа через насмішку, сильний гнів, зацікавленість, розгубленість, неочікувана неприємність, сором'язливість. Результат достатньо очікуваний. Дітям важко назвати і диференціювати ці емоційні стани. Вони або не давали відповіді, або намагалися назвати знайомі базові емоції. Наприклад: ніжність пов'язувалась з веселим настроєм, сором'язливість – з поганим, образа визначалась через сум або серйозність; сильний гнів визначався як злість або сердитий стан.

Показник здатність до емпатії. За результатами методики «Характер емпатійних реакцій і поведінки у дітей» 11,8% дошкільників виявили нульовий рівень здатності до емпатії. Ці діти, як правило, виявляють епізодичний інтерес до емоційної поведінки однолітків, але їх реакції більшою мірою спрямовані на себе. Так, коли інша дитина засмучена, вони не прагнуть її заспокоїти, а обмежуються фразами типу: «А я ж не плачу», «А мені теж було боляче, я ж не кричав». Виявляються співчуття на прохання дорослого. Якщо це робиться самостійно, то з метою отримати похвалу дорослого, дитина навіть сама повідомляє вихователю, що допомогла другові.

47,1% дошкільників виявили елементарний рівень здатності до емпатії. Діти цієї групи не тільки спостерігають за емоційною поведінкою однолітків, а й інколи «заражаються» їх станом і намагаються адекватно на нього зреагувати. Наприклад: діляться солодощами, іграшками, обіймають або погладжують однолітка, що він трохи заспокоївся. Проте, поки

що ці реакції поодинокі і часто залежать від присутності дорослого.

23,5% дітей продемонстрували достатній рівень здатності до емпатії, а 17,6% дошкільників – високий. Ці діти реагують на емоційну поведінку однолітків, «заражаються» нею, адекватно реагують на почуття однолітків. Якщо одноліток засмучений – вони самостійно, без нагадування дорослого, намагаються його заспокоїти (здійснюються заспокійливі дії, дають цукерки, іграшки), у випадку хорошого настрою – співрадіють разом з ним. Як і у дошкільників, які продемонстрували нульовий і елементарний рівень здатності до емпатії, у цих дітей також наявні реакції, спрямовані на порівняння з власними діями в аналогічних ситуаціях («а мені також не хотілося, але я прибрав», «мені також було боляче, але я ж не плавав»); вони також намагаються розповісти про свої моральні вчинки дорослому, щоб отримати похвалу. У порівнянні з попередніми рівнями, у дошкільників набагато менше зустрічається ситуацій, коли вони просто байдуже спостерігають за дитиною, яка переживає певний емоційний стан або не знають як діяти в подібних ситуаціях.

Проективна методика «Незакінчені розповіді» містила такі ситуації.

1. Хлопчик мріяв завести собаку. Якось знайомі привели свого собаку і попросили доглянути, поки будуть у від'їзді. Хлопчик дуже прив'язався до собаки, але той сумував за господарями і чекав їх повернення. Коли знайомі повернулися, то дозволили хлопчик вирішити – повернути собаку або залишити її собі. Як вчинить хлопчик? Чому?

2. Хлопчик знайшов на вулиці кошеня і приніс додому. Бабуся сказала, що кошеня може бути хворим і викинула його на вулицю. Хлопчик розсердився і накричав на бабусю. Увечері бабуся сказала: «Ну що ж, доведеться мені їхати додому, хоча мені там і самотньо». Як вчинить хлопчик? Чому?

3. Вася розбив вікно. Він злякався, що його покарають і сказав вихователю, що вікно розбив Андрій. Хлопці в дитячому садку про це дізналися і перестали з Васею розмовляти, не брали його в ігри. Андрій подумав: «Пробачити мені Васю чи ні?». Як вчинить Андрій? Чому?

Методика показала наступні результати.

17,1% дітей продемонстрували нульовий рівень сформованості здатності до емпатії. У всіх запропонованих ситуаціях вони робили вибір на свою користь, бажання та інтереси іншої людини (тварини) не враховувались. Відповіді по першій ситуації: «хлопчик залишить собаку собі, треба її прив'язати за мотузочку і піти з нею гуляти, вона і перестане сумувати»; «треба собаку залишити собі, щоб гратись, собака звикне»; «хлопчик залишить собаку, він же її дуже хоче». Відповіді по другій ситуації: «дівчинка скаже бабусі: «Їдь геть, бо ти викинула мою кицю, а вона не хвора»; «дівчинка скаже, щоб бабуся їхала додому, а котка забере собі»; «бабуся хоче, то нехай їде»; «хай собі їде». Відповіді по третій ситуації: «не треба вибачати хлопчика, хай відповідає за свої дії». Часто спостерігалось повне нерозуміння ситуації дітьми, через це їх відповіді були неадекватні: «поверне собаку, бо вона чужа», «котик може хворіти, а я хочу гратись, люблю гратись».

36,6% дошкільників продемонстрували елементарний рівень здатності до емпатії. Вони в двох ситуаціях з трьох робили вибір на свою користь. Інколи вибір був інший: одна ситуація з трьох розв'язувалась на свою користь, але в таких випадках дитина виявляла погане розуміння (або нерозуміння) емоційного стану іншої людини, не могла аргументувати вибір,

діяла більше інтуїтивно. Були випадки, коли дитина розв'язувала ситуацію правильно (наприклад, попросила у бабусі вибачення), але мотив був «для себе». По другій ситуації зустрічалися такі відповіді: «обійняв би бабусю і попросив залишитися, вона напече мені пиріжків»; «хлопчик обійме бабусю і скаже, що кошеня його друг і він хоче, щоб кошеня лишилося; вибачиться перед бабусею, не знаю чому»; «піду шукати кошеня, з бабусею що роботи? не знаю».

Достатній рівень здатності до емпатії виявили 31,7% дошкільників. З трьох ситуацій 2-3 діти розв'язують на користь іншої людини. Навіть коли у всіх виборах діти демонструють здатність до емпатії, все ж емоційний стан людини розуміється ними недостатньо чітко. Наприклад, при аналізі другої ситуації діти розуміють, що бабусі треба запропонувати залишитися, але не розуміють, що треба вибачитись за свою поведінку, що вони образили людину. Відповіді були такі: «я люблю бабусю, нехай вона не їде», «нехай бабуся залишиться, але знайде кошеня». Відповіді по третій ситуації: «треба пробачити, бо Вася буде плакати», «треба пробачити, бо Вася хороший хлопчик».

Високий рівень здатності до емпатії виявили 14,6% дошкільників. Ці діти у всіх ситуаціях зробили вибір на користь іншої людини. Приклад відповідей Ангеліни Н. по трьох ситуаціях: 1 ситуація – «звісно, треба повернути собаку, а батьків попросити купити кицю»; 2 ситуація – «не можна засмучувати бабусю, треба вибачитись, вона хороша і знає, як треба робити»; 3 ситуація – «треба пробачити хлопчика, я теж так робила». Або приклади відповідей Артема Г.: «має повернути собаку, бо господарі будуть сумувати за собакою, а собака – за господарями», «хлопчик попросить, щоб бабуся лишилася, і їм не

було самотньо», «думаю, що пробачить, якщо вони друзі».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз проведених методик дозволяє зробити такі висновки. 70,5% старших дошкільників демонструють нульовий та елементарний рівні усвідомлення емоційних станів оточення. Ці дошкільники частково розуміють емоції людей, допускають неточності при їх визначенні. Як правило, діти не можуть виділити елементи обличчя, за допомогою яких визначили емоцію. У більшості випадків дошкільники називають ситуації або можливі причини емоційних станів, які оцінюються. Також помічено, що внаслідок поганого розуміння емоцій оточення, діти не знають, як правильно реагувати на них і не можуть емоційно передбачити наслідки своєї поведінки. В першу чергу, їх дії спрямовані на задоволення власних інтересів.

Нульовий і елементарний рівні здатності до емпатії продемонстрували 56,3% дошкільників. Діти виявляють епізодичний інтерес до емоційної поведінки однолітків, інколи «заражаються» їх станом. Прояви емпатії поодинокі і часто залежать від присутності дорослого. Як правило, дошкільники розуміють ситуацію лише зі своєї точки зору, через це у їх поведінці відсутня спрямованість на іншу людину. Отримані результати доводять, що рівень розвитку емоційно-почуттєвої сфери більшості дошкільників не відповідає вимогам, окресленим у програмі.

Перспективою подальших досліджень є діагностика діяльнісної складової міжособистісних взаємовідносин старших дошкільників. Проведення цілісної діагностики рівнів сформованості міжособистісних взаємовідносин дозволить розробити програму їх формування у ЗДО.

Список використаної літератури

1. Запорожец А.В. *Избранные психологические труды: в 2-х т.* М.: Педагогика, 1986. Т. I: Психическое развитие ребенка. 320 с.
2. Ильин Е.П. *Эмоции и чувства.* СПб: Питер, 2008. 752 с.
3. Максимова О.О., Федорова М.А. Експериментальне дослідження рівня міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного віку в когнітивній та емоційній сферах. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць.* Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 27 (2). С.323–329.
4. Щетинина А.М. Восприятие и понимание дошкольниками эмоционального состояния человека. *Вопросы психологии.* 1984. № 3. С.60–66.
5. Аксьонова О.П. та ін *Я у світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років: осв. програма.* Київ: МЦФЕР-Україна, 2019. 487 с.
6. Harris P.L. Children's understanding of the link between situation and emotion. *Journal of Experimental Child Psychology.* 1983. Vol.36. P.1–20.

References

1. Zaporozhets, A.V. (1986). *Izbrannyye psikhologicheskyye trudy: v 2-kh t. T. I: Psikhicheskoye razvitiye rebenka* [Selected scientific works in 2 volumes. Vol. 1 Child's mental development]. Pedagogika. [in Russian].
2. Ylyn, E.P. (2008). *Emotsii i chuvstva* [Emotions and feelings]. Pyter [in Russian].
3. Maksymova, O.O., & Fedorova, M.A. (2019). *Eksperymentalne doslidzhennia ravnii mizhosobystisnoi tolerantnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku v kognityvniy ta emotsiyniy sferakh* [Experimental study of levels of older preschoolers' interpersonal tolerance in the cognitive and emotional spheres]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 27 (2), 323–329. [in Ukrainian].
4. Shchetynyna, A.M. (1984). *Vospriiatie i ponimanie doshkolnikami emotsionalnogo sostoianniia cheloveka* [Perception and understanding of the pearsons' emotional state by preschoolers]. *Voprosy psikhologii*, 3, 60–66. [in Russian].
5. Aksionova, O.P., et al. (2019). *Ya u sviti. Prohrama rozvytku dytyny vid narodzhennia do shesty rokiv* [The program of child development of birth up to six years]. MTsFER-Ukraina. [in Ukrainian].
6. Harris, P.L. (1983). Children's understanding of the link between situation and emotion. *Journal of Experimental Child Psychology*, 36, 1–20.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 18.10.2020 р.

Fedorova Mariia

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Department of Preschool Education and Pedagogical Innovations
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine

FEATURES OF EMOTIONAL DEVELOPMENT OF MODERN CHILDREN IN THE ASPECT OF INTERPERSONAL RELATIONSHIP FORMATION

Abstract. The topicality of the research lies in the fact that negative changes in modern children's development are more common nowadays. The aim of the article is to analyse peculiarities of the child's emotional development in senior preschool age. The following key features of the preschooler's emotional sphere were singled out in scientific literature: the ability to realize emotional states of others around him, the ability to empathize. During diagnostics, the formation of the following indicators was checked: awareness of emotional states of others and the ability to empathize. The following methods were used: «Study of understanding the emotional states of people», «Study of children's awareness of moral norms» (G. Uruntayeva, Y. Afonkina), «The nature of empathic reactions' manifestations in behaviour» (A. Shchetinina), «Unfinished stories» (T. Gavrilova). The analysis of the methods showed that 70.5% of older preschoolers demonstrate zero and elementary levels of awareness of the emotional states of others. This is manifested in the fact that preschoolers partially understand the emotional states of others, allow inaccuracies when asked to determine them. As a rule, children cannot identify mimics which helped them to identify emotions. In most cases, preschoolers mention situations or possible causes of the emotional states being assessed. Zero and elementary levels of empathy were demonstrated by 56.3% of preschoolers. Children show occasional interest in the emotional behavior of their peers, sometimes «get infected» by their emotional state. Manifestations of empathy are isolated and often depend on the presence of an adult. As a rule, preschoolers understand the situation only from their point of view, thus there is no peer orientation.

Key words: senior pre-schooler; emotional sphere; emotional awareness of others; the ability to empathize.